

351.85(497.11)"19/20"
32:929 Гарашанин И.

**Проф. др Радос
ЉУШИЋ**

Филозофски факултет Београд
rados.i.ljusic@gmail.com

У ПОТРАЗИ ЗА НАЧЕРТАНИЈЕМ

АПСТРАКТ: Док сам писао Књигу о Начертанију (1992/1993), ја све до данас, трагао сам за оригиналом овој значајној докумената с намером да ја фототипски публикујем. Сви моји, као и најори мојих пријатеља и сарадника, били су безуспешни. Ово је прича о том најору, као и о нашој небризи за националним добрима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Илија Гарашанин, краљ Пећар Карађорђевић, Милан Ђ. Милићевић, Миленко Вукићевић, Начертаније

Српски немар о националном добру

Текст који је пред читаоцима настао је на основу свих мојих досадашњих трагања за *Начертанијем*. Изоставили смо понављања, делимично мењали редослед излагања, вршили мање исправке и допуне, а делове из неких новинских прилога пренели у потпуности. У напоменама смо дали библиографске податке о тим радовима.

Дуго смо живели у уверењу да су Срби најдржавотворнији народ на Балкану. Да ли је и то једна од бројних српских заблуда? Овај рад посвећен је једном битном недостатку наше државотворности – небризи о националном благу и културној баштини. У овом случају указујем на немар државе, највиших националних установа и појединаца у вези са државотворним актима на основу којих је настала држава Србија, као и о неким архивама врховних институција културе.

Српска историографија није сачинила попис најважнијих докумената у својој повести, нити је о томе написан иједан озбиљнији истраживачки рад. У том списку нашло би

се и *Начертаније* Илије Гарашанина, које би заузело прво место на скали најхваљенијих и најоспораванијих докумената у српској историји. У уређеним државама и код народа који су бринули о свом културном благу, убрајајући ту и архивистичку грађу, у таквим пописима нашао би се велики број докумената. То се не би могло рећи и за нас Србе. Најзначајнија сачувана државотворна документа средњег века српског народа могу се набројати на прсте руке. Пад српских земаља под Турке у XV веку и непостојање српске државе до почетка XIX столећа може се узети као оправдање за недостатак значајне историјске грађе, али не и за каснији период када су постојале српска и југословенска држава. Тада је постојала могућност да се сва, или најважнија документа, сачувају од пропадања и крађе. Наш немар и покорвање Србије у Првом, а Југославије у Другом светском рату, томе су највише допринели.

О српској немарности и небризи писао сам у првој књизи *Анијажоване историографије*.¹

[1] Радос Љушић, *Анијажована историографија (Зашто мораш да се свађаш)* (Београд: Народна књига – Алфа, 2004), 42-44.

Ако смо по нечему први међу цивилизованим народима, онда је то по немарности. Нисам сигуран откуд корени овој појави, али сам уверен да је она карактеристичнија за наш свет с југа, него са севера и запада. Мислим да је она део турског наслеђа, те би је као такву требало истражити. Српски заборав и неодговорност немају границе и постале су колективна карактерна црта нашег народа.

О небриси, уништавању, крађама и нехајном односу према архивској грађи морали бисмо, једном, сви који од тог хлеба живимо, као и државни органи задужени за ову врсту националног блага, да се договоримо шта нам ваља чинити. Усуђујем се да споменем неколико случајева: један из библиотекарства, један из архивистике и један из музеологије. Српски немар драстично се исказао у растурању Дворске библиотеке. Немарност је блага реч за оне који су допустили да се уништи ово благо, које је настајало од тридесетих година XIX века до почетка Другог светског рата. Пре свега одговорност носе ондашњи управници Народне библиотеке у коју је пребачена Дворска библиотека из двора Карађорђевића, а који је запосео нови монарх Југославије, Јосип Броз Тито. Увек сам се питао како је било могуће уништавати једну такву националну драгоценост или њен део, а да се нико, тим поводом, од толиких српских књижевника, научника, јавних и културних радника, није огласио. Кад су књиге из ове библиотеке изнете на продају, многи су одлазили на Светосавски плато да их купују. Замислите једног неписменог владара, какав је био кнез Милош, који је упоредо са стварњем државе основао и скромну Дворску библиотеку, и угледне личности српског и југословенског друштва, засигурно писмене, које на јавној распродаји купују те и такве књиге и чувају их у својим библиотекама. Једна од тих књига, са *ex libris*-ом кнеза Михаила, купљена код препродаваца, налази се у мојој библиотеци. Тим поводом настао је текст *Судбина Дворске библиотеке*.²

[2] *Политика*, 30. јун 1990; прештампао у: Р. Љушић, *Аниђована историографија* [1], 125-128.

Осим нестанка најважнијих докумената о настанку српске државности, о чему ће бити речи касније, указујем на један скоро невероватан случај с грађом која се чува у Државном архиву Србије. Када сам писао историографску хронику свога места рођења, Истока, *Вујкина враћа* и *Време суровосић*³, наишао сам на званичан попис суда о броју изгинулих Источана у Првом светском рату. Наредбом Владе Краљевине СХС извршен је попис свих изгинулих Срба у Великом рату почетком двадесетих година XX столећа. Несхватљиво је како је тај попис остао недоступан истраживачима и био толико дуго архивистички несређен, све до пре две године. Обратио сам се директору Државног архива Србије, Мирославу Перишићу, са идејом да с члановима Катедре за Историју српског народа у новом веку публикујемо спискове изгинулих Срба, који се чувају у 44 архивистичке кутије. Сазнао сам тада да се такви спискови налазе и у још неколико архива у Србији. Он је радо прихватио идеју, али су касније, после месец до два, он и Управни одбор одбили предлог. Одлуку дајем у прилогу овог рада. У овом случају документа су сачувана, али скривана, највероватније одлуком државних власти и архивистичких радника, и тако у историографији остала неискоришћена. Разлог може бити, осим немара, страх да се број изгинулих, на основу пописа, неће поклапати с бројем изнетим на версајским мировним преговорима.

Оно што смо сачували пратила је забрињавајућа судбина и у музејима, пошто смо скривали од очију народа предмете драгоцене музејске вредности. Најупечатљивији су примери инсигније краља Петра и дијадема краљице Марије, која се налазила у једном сандуку који је секретарица високог функционера СКЈ држала под ногама свога стола, незнајући о каквом је благу реч.

[3] Радош Љушић, *Хроника њодгорског села Исток. Део 1, Вујкина враћа* (Београд: Фреска, 2013); Радош Љушић, *Хроника њодгорског села Исток. Део 2, Време суровосић* (Београд: Фреска, 2015)

Нисмо могли да спречимо непријатеље у светским ратовима да десеткују и однесу део архивске грађе, па смо путем реституције вратили нешто од ње, али се међу њима није нашао ниједан од важнијих докумената о настанку и изградњи српске нововековне државности. Као још један пример наше немарности истичем да је грађа из реституције и даље несређена и неразврстана у фондове којима је припадала. Нису само непријатељи уништавали наше архивистичко добро, чинили смо то и ми, из династијских и идеолошких побуда, и то 1903. и 1945. године. Дobar пример је узимање докумената из државног архива после Мајског преврата многих србијанских политичара, с намером да сакрију своју сарадњу с последњим владарем из династије Обреновић. Део архивистичког фонда нестао је и крађом појединаца.⁴

Могу се разумети ратно стање и непријатељска крађа архивалија србијанске и југословенске државе, али није разумљиво и ничим се не може оправдати оно што се десило после 1945. године. Мој професор Јован Милићевић казивао ми је да је покушао да дође до приватне архиве познатог србијанског политичара XIX века Цветка Рајовића, председника Владе Кнежевине Србије, али му је Рајовићева унука рекла да је полиција ушла у њихов стан и однела све хартије. Комунистичке власти упадале су и у куће других истакнутих грађанских породица пленећи њихове породичне архиве. Никада и никоме, од свих тих архивалија, ништа није враћено. Ово насиље урађено је из идеолошких побуда, будући да је намера комуниста била да збришу све што је монархистичко и што подсећа на минуло доба. Само су ретке породице успеле понешто да спасу, док су неке, на волшебан начин, изнеле породичну архиву из земље. Најбољи пример је архива Стојана Протића, истакнутог радикалског првака и државника и у

Србији и у Југославији, која се чува у једном од института у САД.

На комунистичкој агенди затирања српског културног блага нашле су се и институције од националног значаја с традиционалним монархистичким наслеђем. Познато ми је, на основу казивања извесне особе која је радила у једној од ових националних установа, да је полиција, у исто време када је пленила документа из породичних архива, покупила архивалије из неких националних и културних институција које, такође, никада није вратила. Особа која ми је ово казивала тврдила је да је њена установа трагала за архивском грађом код највиших полицијских органа и да је била ускраћена било каквог ваљаног одговора, а камоли враћања изопштеног блага.

У ово трагање за однетим националним благом уклапа се и мој текст који сам написао за *Полиџику* 3. априла 2021. године – *Беч ближи од Београда*. У сачуваној књизи Народног музеја из 1950. године наводе се инвентарни бројеви двеју слика кнеза Милоша, чији се аутори не знају, као ни време настанка. У њој су записани и први и садашњи инвентарни бројеви. Радник који је водио инвентарну књигу имао је пред собом оригинале из 1895. и 1903. године, иначе не би знао под којим су бројем биле заведене када су унете у Народни музеј, па је поред првог додао и тадашњи инвентарни број.

Очигледно је да је књиге из Народног музеја, као и из претходне установе, чије сам име с разлогом изоставио, однела полиција око 1950. године и да их никада више није вратила. То у Народном музеју морају знати. Да ли је икада Музеј тражио да се те књиге врате? Или су оне пропале на неки други начин? За такву врсту немара неко би морао да сноси одговорност.

Трагајући годинама за оригиналом Гарашанинова *Начертанија* сазнао сам многе појединости, посебно о овој врсти наше небриге о културном благу, о чему би могла да се напише занимљива књига. Још увек није

[4] О овом питању део литературе видети у: Радош Љушић, *Пойиси имовине династије Обреновић* (Чачак: Међуопштински историјски архив, 2023), 21. (напомена 42)

разјашњено да ли је полиција, или нека безбедносна служба, покупила ову грађу и где се она чува. Да ли је уништена свесно или је уништена услед немара у неком депоу полиције или безбедоносних служби? Сви моји покушаји да дођем до оригинала *Начерџанија*, посредством угледних културних и државних делатника, били су безуспешни. Ако су безбедоносне службе и полиција били актери овог нехуманог и криминогеног чина у комунистичкој Југославији, зашто претходне и садашња српска власт не врате одузете архивалије истакнутим грађанским породицама и националним институцијама? Да ли је Министарство културе икада и ишта предузело у спасавању овог националног добра?

У потрази за *Начерџанијем*

Србијанска држава и њене установе нису успеле да сачувају оригинале следећих државотворних докумената: Ичков мир (1806); фермане из 1815, 1816, 1820, 1839, 1840, 1845. и 1867; хатишерифе из 1829, 1830, 1833, 1838. (Турски устав) и 1853; берате из 1830, 1839, 1842, 1859, 1860. и 1868. године (берати су акта о именовану српских владара, од кнеза Милоша до кнеза Милана; фермани и хатишерифи су највиша правна акта Порте с тим што хатишерифи, уз тугру, носе и султанов потпис).

Реч је о највишим јавноправним актима подареним Србији од Турске, на основу којих је Србија постала аутономна Кнежевина, односно вазална држава Османског царства. Ниједан од наведених докумената, а њих је 25 (1815/1816. године изато је седам фермана), није сачуван и о њима су историци писали само на основу преписа и копија. Сва ова документа чувала су се у Државном архиву, у посебном сефу Министарства финансија Кнежевине и Краљевине Србије. Највећи део нестао је у Првом, а ако је нешто и претекло, уништено је или однето у Другом светском рату и првих година комунистичке

владавине. Наглашавам да је са овим актима нестало и много друге архивске грађе.

Допуномо овај списак с још неколико докумената вредних пажње: Конкордат потписан с Васељенском патријаршијом 1831. (с допуном из 1836. године), Гарашаниново *Начерџаније*, Крфска декларација, Одлука Велике народне скупштине српског народа у Црној Гори од 13. новембра 1918. године, итд.

Начерџаније је настало на основу Заховог Плана. Рукопис *Начерџанија* постојао је у два примерка, један примерак Гарашанин је задржао за себе, а други је предао кнезу Александру Карађорђевићу крајем 1844. или почетком 1845. године. Зна се да је други примерак чуван у двору краља Петра Карађорђевића, од кога је Миленко Вукићевић добио дозволу да га објави у *Делу* 1906. године. Од тада се о овом оригиналу више ништа поуздано не зна. Несумњиво је да је био у власништву Карађорђевића до 1918, можда и до 1945. године. Драгослав Страњаковић, највећи зналац о Гарашанину и *Начерџанију*⁵, успео је да уђе у Дворски архив Карађорђевића пред сам Други светски рат. Тамо је пронашао коверат с натписом „Гарашаниново *Начерџаније*” али у њему није било документа. Из ове тврдње Страњаковића следи закључак да је *Начерџаније* нестало између 1903. и 1940. године, дакле, вероватно у време Првог светског рата.

Поред текста *Начерџанија* који је предат кнезу Александру Карађорђевићу, постојао је и други примерак који је остао у поседу Илије Гарашанина. Са њега су учињена два преписа, који се чувају у Народној библиотеци. Утврдио сам да се тај примерак *Начерџанија* више не налази у поседу породице Гарашанин на основу казивања академика Милутина Гарашанина, нити пак у Државном архиву Србије, где се чува заоставштина Илије Гарашанина, као ни у Архиву Југославије.

[5] Драгослав Страњаковић, *Илија Гарашанин* (Крагујевац: „Јефимија”, 2005). Радове о „Начертанију” видети и у: Радош Љушић, „Библиографија радова Драгослава Страњаковића (1901–1966)”, *Историјски гласник* 1–2 (1978), 201–212.

Једино место где би могао да се нађе, и то онај примерак *Начертанија* који је предат кнезу Александру, ако већ није изгубљен, уништен или продат, јесте архива Јосипа Броза која се чувала у Маршалату. Молио сам господина председника СРЈ Добрицу Ћосића, потом господина председника Војислава Коштуницу, одлазио на састанке с његовим шефовима Војног кабинета, али до Брозовог архива није се могло доћи. Можда *Начертанија* тамо нема, али не може се рећи да га уопште нема док се и тај архив не прегледа.

Ако је примерак *Начертанија* у поседу Карађорђевића опстао до Другог светског рата, морао је доћи у посед Јосипа Броза. Покојни професор Бранко Петрановић, када сам писао *Књигу о Начертанију*, говорио ми је да је Броз чувао у Двору на Дедињу сву приручну архиву краља Александра, дакле и *Начертаније*, ако је до тада било сачувано. После Титове смрти дворску и Титову архиву прегледала је комисија у којој је био и академик Дејан Медаковић. Када сам га упитао да ли је видео *Начертаније*, одговорио ми је: „У једном списку пописа архивалија налазио се податак о њему. Када смо дошли до тог броја у фасцикли нашли смо коверат на којем је писало 'Начертаније', али у коверти није било ничега". Да ли је то исти онај коверат на који је раније наишао Драгослав Страњаковић?

Шта је могло да се деси у међувремену с *Начертанијем*, ако је „преживео" Други светски рат? После Титове смрти први који су ушли у Двор на Дедињу били су Стане Доланц и Фадиљ Хоџа, по казивању многих, још увек живих и здравих архивских радника. Да ли је неко од поменутих моћника понео са собом и Гарашаниново *Начертаније*?

Када је председник Томислав Николић оформио комисију да прегледа заостали сандук од очерупаног Титовог наслеђа, који се чува у Народној банци, и у њој именовао професора Оливера Антића, сазнао сам од колеге да у њему нема *Начертанија*, као ни у грађи која је предата Архиву Југославије из

Брозовог Меморијалног центра. Затражио сам да ми се допусти рад у Меморијалном центру, али не само да ми није допуштено, већ нисам добио никакав одговор. Лакше је било написати *Књигу о Начертанију* него добити одговор за рад у забран (архив) великана наших народа и народности. Оно што ми није пошло за руком у свом отечеству, лако сам обавио у далекој Пољској. Уз помоћ Бисерке Рајчић добио сам један извештај Дејвида Уркварта из 1833. године, на основу чега је Чарторијски писао *Савешће, Зах План*, а Гарашанин *Начертаније*. Писмо до Кракова, тражење документа у библиотеци Чарторијских и упућивање у Београд трајало је свега десет (десет) дана! Краков ми је био ближи од Дедиња.

Где је овај докуменат који се толико пута помињао и на суђењу у Хагу Слободану Милошевићу и другим српским грађанима? У новијим хрватским радовима на ову тему јавља се мишљење да Гарашаниново *Начертаније* и није постојало, јер да јесте, Срби би објавили његов оригинал! Тежња је хрватске и пољске историографије да докажу постојање само Заховог *Плана*, а непостојање Гарашаниновог *Начертанија*. Млади пољски повесник Пјотр Жужек долазио је двапут код мене да прави интервју на ову тему, којој је веома озбиљно приступио. Без обзира што постоји неколико аутентичних преписа *Начертанија*, могуће је да ће оно постати још једна митолошка тема у српској историографији.

Ако су Стане Доланц или Фадиљ Хоџа позајмили (да не кажем украли) документ, није искључено да ће нас, једнога дана, када се врши сукцесија архивалија југословенске провинијенције, њиме уцењивати Албин Курти или Јанез Јанша. Још нам и то треба!

Историчари, осим Миленка Вукићевића, нису располагали оригиналом, што је оставило низ негативних последица у погледу његовог проучавања. Остала су два преписа на српском језику из друге половине XIX века и оба се чувају у Народној библиотеци

Србије. Постоје још два преписа на страним језицима, али се не зна када су и на основу чега преведени – оригинала или преписа. Текст на немачком језику чува се у Државном архиву у Бечу, док је на мађарском чуван у Државном архиву у Будимпешти, али се и њему потом изгубио сваки траг. Аустријанци су дошли до *Начерџанија* 1883, а Мађари најкасније до 1896. године. Руски повесник Константин Никифоров, који се овом темом бавио, говорио ми је да текст *Начерџанија* није могао наћи у руским архивима, што делује невероватно.

Начерџаније је тајни спис, па су с њим били упознати само најодговорнији људи из кнежеве и Гарашанинове средине. Колико ми је познато, први културни прегалац који је сазнао за државни програм и преписао га био је неуморни Милан Ђ. Милићевић (1877). Први политичар изван уставобранитељског круга који је читао *Начерџаније* био је Аћим Чумић. Илијин син Милутин омогућио је Чумићу и Милићевићу да дођу до *Начерџанија*, што служи као доказ да је докуменат постојао у два оригинална примерка – један у поседу Илије Гарашанина, а други у власништву кнеза Александра Карађорђевића. Потом је Милићевић, пробраним речима, упознао српску јавност с постојањем најзнаменитијег документа нововековне српске државотворне мисли, чланком о Гарашанину у чувеном *Поменику* (1888). Пет година после аустроугарске дипломатије, српски свет је сазнао за државни програм Кнежевине Србије. Вукићевић у *Делу* (1906), потом и Страњаковић, у два маха, публиковали су текст *Начерџанија* према примерку предатом кнезу Александру Карађорђевићу.

Оно што је *Мирослављево јеванђеље* у култури Срба, то је Гарашаниново *Начерџаније* у политици Срба. *Јеванђеље*, старије 623 године од *Начерџанија*, сачували су свом роду родољубиви хиландарски монаси и Обреновићи. *Начерџаније* нису умели да спасу Карађорђевићи, Гарашанин и српска поколења XX столећа.

Износим још једно сазнање. Један политичар, жив када сам писао текст за *Полиџику* „Где је оригинал Гарашаниновог *Начерџанија*” (1993), према казивању које ми је рекао усмено, држао је у свом поседу овај докуменат, који није успео да задржи после пада у политици. Оваквих прича, у стилу рекла-казала, има несумњиво више. Тада, 1993. године, обратио сам се апелом јавности у поменутом угледном листу:

Да сва државна, национална и културна добра постану приступачна науци и народу сходно законима.

Да федерални и републички СУП предају архивским установама сва документа која су одузели истакнутим грађански породицама.

Да из бивших комунистичких (и Брозових) институција врате надлежним установама сва сачувана добра. Ако нису сачувана, да се објаве имена лица која су их у бесцење откупила (нпр. уметничке слике и слично).

Да парламент Србије оснује комисију која ће утврдити шта смо све унели у заједничку државу 1918. и тако спречи да у републички деобни биланс уђу Дворска архива и слична државна и културна добра, само зато што су их узурпирали Броз и „брововићи”.

Обраћам се лично Његовом краљевском височанству, престолонаследнику Александру, правом власнику *Начерџанија*, да нађе начина да документ врати српском народу.

Моје интересовање за *Начерџаније* Илије Гарашанина почело је 1988. године⁶ и траје до данас. Неколико година касније публиковао сам *Књију о Начерџанију: национални и државни њорграм Кнежевине Србије (1844)*, Београд, 1993; Крагујевац 2003; Београд 2004.⁷ Док сам писао *Књију о Начерџа-*

[6] Радош Љушић, „*Начерџаније* Илије Гарашанина”, *Књижевне новине* 40, 746 (15. јануар 1988).

[7] Неосноване оптужбе упућиване Илији Гарашанину и његовом *Начерџанију*, пре свега од српских, затим хрватских и југословенских историчара, нагнале су ме да напишем књигу. Књига, а не њен аутор, добила је Октобарску награду Града Београда. Као оснивач и истакнути члан ДЕПОС-а био сам неподобан за ондашњи режим, али је била пожељна тема којом се књига бавила. Душан Батаковић је плагирао моју

нију, за коју сам добио Октобарску награду Града Београда (1994), сви моји напори да дођем до оригинала Гарашанинова били су и остали безуспешни. У трагању сам ангажовао највише органе власти у земљи, најпознатије архивисте и зналце старина, а резултати су били поражавајући.

Критичко издање текста *Начертанија* објавио сам више пута, а оно је засновано на првом публиковању документа од стране Миленка Вукићевића (1906) и према двама преписима који се чувају у Народној библиотеци Србије.⁸ Дотадашња издања имала су више ситнијих пропуста. Моја намера била је да оригинал у бар једном од три издања објавим фототипски и упоредим га

књигу (видети: „Даровити преписивач – Душан Батаковић”, *Вечерње новост* (25. мај 2016); „Даровити преписивач – Душан Батаковић”, *Анијазована историографија, 3. Каг ћеш да ћресћанеш да се свађаш* (Београд : Центар за српске студије, 2016), 172-204). На ову критику, и у новинском чланку и у студији, Батаковић није одговорио.

[8] Радош Љушић, „*Начертаније* Илије Гарашанина”, *Књижевне новине* 40, 746 (15. јануар 1988); Радош Љушић, „*Начертаније* Илије Гарашанина (1844)”, *Србија 19. века: изабрани радови (2)* (Београд; Војна књига 1998), 356-369; Радош Љушић, „*Гарашаниново Начертаније*”, *Гарашанин: сусрећи и виђења*, (Крагујевац : „Јефимија” 2002), 213-230. Василије Крестић објавио је документ [Илија Гарашанин, *Начертаније, ѿрограм сѿољашње и националне ѿолишке Србије на концу 1844. године* (Јагодина : Гамбит), 2003, 5] наглашавајући да га је приредио на основу Вукићевићевог и мог издања. Упоредивањем његовог и мог приређивања документа уочава се да нема разлике, што упућује на то да је користио само моје издање. И други приређивачи, као и Крестић, публиковали су „*Начертаније*” према мом издању, а да нису наводили одакле су га преузели. То је урадила и *Полишка* у специјалном издању „*Начертаније* Илије Гарашанина”, 15. и 16. фебруар 2012. године. Иако сам једини српски историчар који је о њему написао књигу, нисам позван да учествујем било каквим прилогом у овом „подухвату”. Приређивач, Слободан Кљакић, хвали српске академике Милорада Екмечића, Василија Крестића и Чедомира Попова, али и млађе повеснике (Славенка Терзића, Милоша Ковића, Слободана Г. Марковића и Чедомира Антића) и њихове прилоге и наглашава да ће у „руке стотине хиљаде читалаца коначно доћи изворни текст преписа *Начертанија*”. Публикован препис *Начертанија* преузет је из два издања Драгослава Страњаковића, наравно и мог издања, али да то нигде није речено. Да је коришћено моје приређивање документа сведоче последње две реченице у одељку „Срем, Бачка и Банат”, којих нема ни у једном претходном издању „*Начертанија*”, а којих има у преписима који се чувају у Народној библиотеци. У овом *Полишкином* прилогу дата је карта Србије према Гарашаниновим замислима из „*Начертанија*” из моје књиге *Српске државности 19. века*. Чак је и факсимил преписа преузет из моје књиге, а да није наглашено.

с дотадашњим публикованим текстовима и сачуваним преписима.⁹

Литература

Гарашанин, Илија. *Начертаније, ѿрограм сѿољашње и националне ѿолишке Србије на концу 1844. године*. Јагодина : Гамбит, 2003.

Љушић, Радош. „Библиографија радова Драгослава Страњаковића (1901–1966)”. *Историјски гласник 1–2* (1978), 201-212.

Љушић, Радош. „Гарашаниново *Начертаније*”. *Гарашанин: сусрећи и виђења*. Крагујевац : „Јефимија” 2002), 213-230.

Љушић, Радош. „*Начертаније* Илије Гарашанина”. *Књижевне новине* 40, 746 (15. јануар 1988).

Љушић, Радош. *Анијазована историографија [1]. (Зашто мораш да се свађаш)*. Београд : Народна књига – Алфа, 2004.

Љушић, Радош. *Анијазована историографија, 3. Каг ћеш да ћресћанеш да се свађаш*. Београд : Центар за српске студије, 2016.

Љушић, Радош. *Појиси имовине династије Обреновић*. Чачак : Међуопштински историјски архив, 2023.

Љушић, Радош. *Србија 19. века: изабрани радови (2)*. Београд : Војна књига, 1998.

Љушић, Радош. *Хроника ѿдогорској села Исѿок. Део 1, Вујкина враѿа*. Београд : Фреска, 2013.

Љушић, Радош. *Хроника ѿдогорској села Исѿок. Део 2, Време суровости*. Београд : Фреска, 2015.

Мереник, Славица; Поповић, Мирослав. „Библиографији Радоша Љушића”. *Српске сѿудује* 10 (2019), 261-322.

Страњаковић, Драгослав. *Илија Гарашанин*. Крагујевац : „Јефимија”, 2005.

[9] Видети попис мојих радова и новинских чланака о Илији Гарашанину и *Начертанију* у: Славица Мереник, Мирослав Поповић, „Библиографији Радоша Љушића”, *Српске сѿудује* 10 (2019), 261-322, као и у виду сепарата.

IN SEARCH OF THE NAČERTANIJE

In this text, Prof. Dr. Radoš Ljushić provides a detailed account of his decades-long search for the original manuscript of *Načertanije*, Ilija Garašanin's 1844 program for Serbia's foreign and national policy. The search spanned many years and led to great frustration. This crucial document was once in the possession of the Karadorđević dynasty but disappeared—most likely during World War I or under communist rule in Yugoslavia after 1945. Although copies of *Načertanije* exist in the National Library of Serbia, the original, unfortunately, has not been preserved.

The text strongly criticizes the Serbian state, its institutions, and individuals for their negligence regarding national heritage, which has resulted in the loss of numerous historical documents and artifacts, including *Načertanije*. Particular emphasis is placed on the destruction and theft of archival materials

after World War II, when communist authorities systematically removed anything reminiscent of Serbia's monarchical legacy.

The author also explores the possibility that *Načertanije* might be hidden in the archives of Josip Broz Tito, in the possession of another prominent communist-era politician, or simply lost due to neglect. At the same time, the text calls on state and cultural institutions to take a more active role in protecting and recovering lost documents. Additionally, it critiques Serbian historiography for failing to devote sufficient attention to cataloging and preserving the country's most important historical records.

In conclusion, the author underscores the historical significance of finding *Načertanije* as one of the most important documents of Serbian state-building thought.

Radoš LJUŠIĆ, PhD

ДРЖАВНИ АРХИВ СРБИЈЕ

05 Бр 1215/7

07.07. 2022 год.

БЕОГРАД, Карнегијева 2

На основу члана 43. став 1. тачка 3) Статута Државног архива Србије (пречишћен текст) 05 број 767 од 10. јуна 2021. године, Управни одбор Државног архива Србије, у саставу: проф. др Александар Растовић, председник Управног одбора, проф. др Љубомирка Кркљуш, редовни професор у пензији, проф. др Зоран Аврамовић, научни саветник, др Зоран Максимовић, музејски саветник-театролог и Славица Соломун, архивски саветник, на Осмој седници одржаној дана 7. јула 2022. године, доноси:

ОДЛУКУ

Управни одбор Државног архива Србије није у могућности да прихвати предлог проф. др Радоша Љушића да Државни архив Србије буде носилац реализације пројекта пописа српских жртава у Првом светском рату, из финансијских и кадровских разлога.

Образложење

Управни одбор Државног архива Србије је мишљења да је пројект пописа српских жртава у Првом светском рату од изузетног државног и научног значаја који захтева организациону и финансијску подршку и учешће више министарстава Владе Републике Србије (Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство културе и информисања, Министарство државне управе и локалне самоуправе, Министарство одбране и Министарство спољних послова).

Такође, како је реч о капиталном, вишегодишњем пројекту од изузетног значаја, Управни одбор Државног архива Србије сматра да би у пројект требало да буду укључени истраживачи из научних института, са факултета, из установа културе, Српске православне цркве, као и појединци који су се до сада бавили истраживањима пописа жртава у Првом светском рату.

ПРЕДСЕДНИК
УПРАВНОГ ОДБОРА

Проф. др Александар Растовић

